

309272

МИХАЙЛО МОЧУЛЬСЬКИЙ.

В століття „Марії“ Мальчевського.

Літературно-критичний нарис ¹⁾.

Антін Мальчевський по відзивам сучасників був вродливий чоловік, темноволосий, з синіми очима, з легко орлячим носом ²⁾. Для дитячих настроїв будучого автора „Марії“ характеристичний його портретик ³⁾—на ньому він представлений як козачок з оселедцем на чолі і торбаном у руці.

За життя ніхто не вважав Мальчевського визначним поетом і через те його життєпис заснований на непевному й хиткому матеріялі ⁴⁾. Він народився дня 3 червня 1793 року у Варшаві. Його рід виводився від убогої шляхти ⁵⁾. Тільки дід, Ігнатій, доробився великого маєтку і попав у великопанське товариство. Батьками Антона були — Ян і Констанція Блешинська, уведена дружина полковника Гаумана. Батько Ян одідичив був радивилівський ключ у кремінецькому повіті й багато иншого добра, але все те прогайнував скоро вкупі з гарною кокетливою дружиною, так, що молодому Антонові мало що лишилося. Надто батько поета помер у неславі, бо підписав торговицький акт і з шефа XVII піхотинного регіменту коронного польського війська став багато удекорованим генерал-лейтнантом союзних військ.

Батьки, ведучи гуляще життя, не дбали про виховання свого Антона. Після смерті матери повезли його, семилітнього хлопчика, у Дубео і там жив він якийсь час під опікою розумної пані Юліяни Блендовської заміжної Скібіцької. Через неї, як приятельки Чацького, а може й Колонтая, поет, скінчивши повітову школу в Кремінці, перейшов до волинської гімназії, яку відкрив Тадей Чацький 1 жовтня 1805 року.

Вдома привик молодий Мальчевський до великопанського блиску та роскоши; говорив здебільшого французькою мовою і виховувався в політичній байдужості. Аж у Кремінці його мовою стала польська мова і там навчився він „staropolskich papierów“, які придалися йому при малюванні постати Мечника в „Марії“. Волинська гімназія Чацького, з якої вийшли такі польські письменники, як Корженівський, Гославський, Тимон Заборовський, Тимко Падура й інші, мала чималий вплив на розвиток духа Антона Мальчевського.

Саме тоді, коли Мальчевський учиться в Кремінці, зоря Наполеона блищить яскраво на європейському небі. Задивлені в неї Поляки кладуть

¹⁾ Гл. „Україна“, 1917 рік, кн. I—II, ст. 46—83.

²⁾ Сей фізичний опис А. Мальчевського можна скласти на основі урядового опису та свідоств К. Гашинського, Фр. Ковальського й инш.

³⁾ Репродукований А. Бельовським у його виданню „Марії“ з 1843 р. Се єдиний портрет поета. Портрет, який появился у журн. „Lwowianin“ з 1835 р.—по свідоству С. Гошинського фальшивий.

⁴⁾ Єсть дві монографії про А. Мальчевського: *Żywot i utwory Antoniego Malczewskiego przez Mikołaja Mazanowskiego. We Lwowie, 1890*, та *Józef Ujejski. Antoni Malczewski. Poeta i poemat. Warszawa, 1921*.

⁵⁾ Дата взята Цезаром Бернацьким з урядового джерела (*Dzien. Warsz.*, Nr. 133 1854). Іосиф Уейський подає її в своїй монографії. А. Бельовський писав, що поет народився на Волині, в Княгинині, де жили його батьки. М. Мазановський приймає за певний тільки рік—1793.

1941 ж. 1869

усі свої надії на вістря наполеонівського меча. Наполеон з'єднає собі польські серця створенням Варшавського Князівства; пориває союз з Олександром I і з „Великою Армією“ йде на Росію. Під стягом Наполеона б'ються кн. Йосиф Понятовський, Домбровський, вмирає поет Кипріян Гобебський, і Мальчевський покидає Кремінець у маю 1811 р., не скінчивши останнього курсу, і 1 вересня тогож року він вступає у Варшаві до корпусу Інженерів як підпоручик. Мальчевського приділено до фортифікаційних робіт у Модліні, які велись із наказу Наполеона під проводом полковника Мале.

В маю 1812 р. Мальчевський стає поручиком артилерії і ладиться до великого походу Наполеона на Москву. Але любливе серце стає йому на перешкоді у виконанні заміру. Молодий гарний поручик увивається по блискучих підлогах варшавської аристократії і попадає в полон Ходкевичевої, зальотної, старшої від себе пані. В обороні її чести він навіть б'ється на пістолі і з поединку виходить з розтрощеною кісткою в нозі. Та ледве подужав і перейшов 1 липня 1812 р. полем ад'ютантом до штабу генерала Коссецького, спотикає його нове нещастя. Перед походом польського війська якийсь полковник дає великий обід у палаті Паца і після обіду показує офіцерам свої коні. Між ними єсть один дикий, на якого мало хто важиться сісти. Мальчевський сідає на него і вдруге розтрощує собі ще недобре вилічену кістку в нозі. Про участь у поході не було знову мови і Мальчевський лишається у Варшаві. А тимчасом у наполеонським калейдоскопі пересуваються страшні картини—криваві бої під Смоленськом і Бородино, пожар Москви і катастрофа на Березині.

За Наполеоном повернули у грудні 1812 р. до Варшави останки варшавської армії з кн. Йосифом Понятовським. Дня 20 січня 1813 р. назначено генерала Коссецького комендантом Модліна і при ньому бачимо також і кульгавого Мальчевського. З початком лютого 1813 р. польське правительство і військо з кн. Йосифом Понятовським були примушені вийти з Варшави. Дня 25 грудня 1813 року піддається Модлін.

Що робив Мальчевський після капітуляції Модліна—біографи не знають. Здогадуються, що жив він деякий час на Волині, мабуть у Кремінці, у дядька Ксаверія. З кінцем 1814 р., себто з часу, коли зоря Наполеона була сповита чорними хмарами, а мапу Європи, нарисовану його мечем, на шматки дерли дипломати у Відні, єсть віршований лист Мальчевського з Волині до Олександра Ходкевича, чоловіка колишньої його любки. З листа видно, що Мальчевський не перестав захоплюватися Наполеоном („... zawsze wielki człowiek i na swem wygnaniu — mnie jeszcze Jego wielkość... zapala“) і цікавиться сучасними політичними подіями:

Co tam wieść nowego o monarchach niesie?
Czy długo myślą bawić na wiecznym kongresie?
Czy będzie Polska? Za nią nie przestaniem wzdychać!
Bo u nas na Wołyniu coś niedobrze słychać.

Першу звістку про створення на Конгресі Королівства Польського після Олександра I голові сенату, Томі Островському, власноручним листом з дня 30 квітня 1815 р., дорученим 6 мая, а вже 29 мая бачимо Мальчевського у Варшаві на службі в генеральнім штабі. Там, у кипучій життязі столиці, „Antoś—як пише один з сучасників—marnował zpów płocho na woskowanym świecie swoją piękność i swoje serce“. Трагедія Наполеона та розвіяні надії польського народу не захитали рівноваги душі будучого автора „Марії“. Особисті почування взяли верх над загальними.

В другій половині 1815 р. приїзжає до Варшави кн. Францішка Фридерикова Любомірська, уроджена Залуська. Із своїм чоловіком вона тоді вже не жила. Була дуже гарна, але, як характеризує її у своїх „Портретах“ Семенський, „istota lekka, i gozgrzucosa“. Мальчевський закохався в неї. Дня 28 грудня 1815 р. на бажання звільняють його з війська і невзадовзі, роздобувши трохи грошей, він їде з нею чи за нею за границю.

Сторінки з життя Мальчевського за границею—білі. Не знаємо ані історії його роману з кн. Любомірською ані загалом стежок його духа. Жив він яких п'ять літ у Швейцарії, Італії, Франції, може деякий час в Англії та Німеччині. Біографи думають, що в тім часі він займався студіями літературними та природописними; зокрема месмеризмом. Здебільшого, шукав він вражіннь і читав Байрона. В серпні 1818 р. був він на Mont-Blanc і Aiguille du Midi й описав свої вражіння з тої прогулки в Женев. „Bibliothèque Universelle“.

На Волинь повернув автор „Марії“ в 1820 р. або в 1821 р., літом. З поламаними крилами, з розбитою душею. Там узяв він оренду в володимирському повіті, недалеко села Гринова. В перших часах свого воріття жив він, як розказують біографи, самотньо: орав, сів, читав і розкошувався природою. „Часто сидів він — пише один його кремінецький товариш — у глибині лісу, під осінній шум спадаючого листя; на могилі серед широкого поля під подув весняних вітрів; не дзеркальній филі озера в самотнім човні“. Більшість біографів здогадується, що саме в тім часі, в сільському затишку, поет почав творити й писати „Марію“.

Мальчевський гоїв на самоті душевні рани і ще добре не вигоїв їх, а вже придбав собі нову, найтяжшу. Отсе в Гринові жила його двоюрідна сестра Софія Рудінська. Се була тендітна й істеро-епілептична жінка, мабуть, і не першої молодости, бо мала кількоро дітей. Поет став лічити її магнетизмом і напивав собі через те чималої біди. Для Рудінської магнетизм став бальсамом і вона від тепер не могла чи не хотіла жити без поета. Всякі спроби порвати тенета, в які попав поет, не вдалися і він був примушений стати їй невідлучним товаришом. Чоловік пані Софії згодився був на розвід з нею, але чомусь не взяли його. Прожив поет з Софією рік у свояків в околицях Луцька а опісля, роздобувши трохи грошей, осів з нею у Варшаві з початком 1824 р. Та невеличкі грошові засоби маліли, нових не прибувало і обоїм жилося невесело. Під кінець 1824 р. або в першій половині 1825 р. Йосиф Залуський, брат Францішки Любомірської, бачився з поетом у Варшаві і тоді зробив він на нього прикре вражіння. Поет постарів і перемінився. „Замість Адоніса — каже Залуський — з лиця подібного до молодого Станіслава Августа, я побачив на диво людину, схожу на лютерського пастора в якомусь жалібному півдуховному одязі, але не католицьких священників — увесь тоді він поринув був у магнетизм.

Мальчевський терпів горе, але ласки не запобігав у нікого:

..ni żalu, ni skargi,
Nikomiu nie zwierzyły wypłowiące wargi;
Ni łzów w hardém spojrzeniu nie było oznaki...

Одна надія оживляла ще серце поета, а саме, що видасть поему „Марія“ і вона може принесе йому дохід. Але й ся надія розвіялася скоро. Поміж 7 липня і 9 серпня 1825 року вийшла з друку за позичені гроші ¹⁾ його „powieść ukraińska“ — „Marja“. Поет присвятив свій твір

¹⁾ Не знати чи за гроші, як хоче брат Рудінської, Мих. Модзелевський, кн. Станіслава Яблоновського, чи, як написано на примірниках „Марії“, невідомої людини, Відулінського.

авторові „Spiewów historycznych“, Юліянові Немцевичеві, але він мовчав. Кілька місяців після появи „Марії“ оцінив її Фр. Салезій Дмоховський у жовтневій книжці „Biblioteki polskiej“ (1825). Одначе холодна оцінка мало талановитого критика ще більше охолодила охоту читати доволі дорогу книжечку (13 зл. 10 гр.). Богдан Залеський писав 3 грудня 1825 р. в листі до Михайла Грабовського про „Марію“: „Не пам'ятаю, щоби яка польська поема мене так дуже захопила—тло хмарне, імагінація величава і свіжа, думки високі і нові. Лише стиль і слова, на жаль, часто занедбані та темні“. Та Грабовському не спішилося написати про „Марію“:—він тільки у 1828 р. згадав Мальчевського в статті „Myśli o literaturze polskiej“ і поставив його побіч Міцкевича. Навіть такий чуткий критик, як Маврикій Мохнацкий, який був під ту пору редактором „Dziennika Warszawskiego“, мовчав і аж у 1830 р. своїм пером здобув авторові „Марії“ славу і популярність¹⁾.

Літературну невдачу мусив глибоко відчути такий вражливий поет, як Мальчевський. Коли додамо, що поет нездужав на рака і жив у великих злиднях з хорою жінкою, без приятелів, будемо в змозі уявити собі силу його терпіння. Але прийшла смерть, поклала м'яжку руку на його серце і погасила в ньому страждання. Поет заснув вічним сном дня 2 мая 1826 року. Судова комісія знайшла в його хаті крім дуже вбогих меблів кілька французьких та англійських книжок, портрет та твори Байрона і три примірники „Марії“. На похоронах талановитого поета знайшлося лише декілька непомітних людей і вони та польська суспільність так докладно забули за свого поета, що сьогодні його прихильники лише здогадуються, де його могила.

Чи поет після написання „Марії“ творив, — не знати. Можливо, він не написав нічого або коли й написав що, спалив перед смертю. Так отже Мальчевський остався *відомим* у польській літературі як *auctor unius libri*.

Як письменник являється Мальчевський чималою загадкою. Перехід від таких убогих змістом і формою його писань, як вірші „Oda do wojny“, „Ucinek do Piotra i Pawła“, „Do Julji“ або як оповідання „Ifigenia czyli skutki niewierności“, „Atenais“ і „Podróż“,—до поеми „Марії“ такий великий і несподіваний, що не можна вийти з дива й питаємо себе: невже можлива така нагла еволюція людського духа²⁾? На жаль, отсе питання мусить остатися без відповіді, бо шлях розвитку духа Мальчевського для нас закритий, невідомий. Можемо лише здогадуватися, що дух Мальчевського розвинувся і доспів під впливом італійського неба³⁾, особистих переживань і лектури Байрона⁴⁾, Вальтер Скотта⁵⁾ а може й Мура⁶⁾.

1) O literaturze polskiej XIX wieku, 1830.

2) „Oda do wojny“ збереглася в альбомі („Sztambuch“) товариша поета Францішка Скібіцького. Авторство віршованого листа до Ходкевича безперечне. Три оповідання „Ifigenia czyli skutki niewierności“, „Atenais“ і „Podróż“ та вірші „Ucinek do Piotra i Pawła“ і „Do Julji“ появилися в „Rozmaitościach lwowskich“ в pp. 1820—1821. Йосиф Уейський сумнівається, чи твори надруковані в „Rozmaitościach“ міг написати автор „Марії“.

3) Jdź raczej w piękne mirtów i cyprysów kraje i т. д. (645—658).

4) В новіших часах про вплив Байрона й Вальтер Скотта на творчість Мальчевського писали С. Віндакевич (Walter Skott i Lord Byron w odniesieniu do polskiej poezji romantycznej. Kraków, 1914) та Йосиф Уейський у цитованій монографії й по-дрібно у виданню „Марії“ (Biblioteka Narodowa. Serja I, Nr. 46). Раніше про вплив Байрона на „Марію“ писали М. Мазановський (цитована монографія) і Стефан Грамлевич: „Marja Malczewskiego w świetle nowej krytyki“ (Przegląd tygodniowy 1884).

6) Гл. 3-тя примітка поета до „Марії“.

Основу до поеми „Марії“ взяв Мальчевський з правдивої події:— ворогування вельможи Францішка Салезія графа Потоцького зі шляхтичем Яковом Коморовським, якому притоку дало подружжя сина першого, Щенсного, з донькою другого, Гертрудою, а яке закінчилося трагічною смертю останньої¹⁾. Др. Антоні Й. (Ролле)²⁾ здогадується, що головним оповідачем поета про трагедію Гертруди був старий слуга Потоцьких, Хшоншевський, який бував у 1810—1815 роках гостем у поетового дядька, Ксаверія, любив розказувати про Гертруду і Щенсного та ідеалізував останнього. Деякі подробиці трагедії Гертруди були відомі поетові і з інших оповідань та переказів, можливо також з „маніфесту“ Якова Коморовського з дня 28 серпня 1773 року.

Отже з основи, вихопленої з історії антагонізму поміж сім'ями стану сенаторського і лицарського, розгорнулася поема „Марія“, окрилена генієм Байрона. Її зміст простий, але з драматичним нервом. Мечник пішов на війну зі Шведами. Тимчасом під покровом його дружини пішла під вінок їх донька, Марія, з графом Вацлавом, сином багатого воеводи. Коли Мечник вернув з війни, застав вдома велике горе,—дружина померла, а воевода розлучив свого сина з його донькою. В Римі йдуть заходи, щоби розв'язати нерівне подружжя, а поміж батьками ведуться спори. Несподівано воевода заявляє охоту помиритися; посилає козака до Мечника з листом, у якому „дукровими словами“ жалує своїх промахів, запрошує синову в гостину та пише облесливо, що виражає Вацлава з військом проти Татар, щоби лицарськими вчинками заслужив серце Марії. Мечник зразу не вірить солодким словам воеводи, а далі-подалі бере меч і іде помагати зятеві добувати славу. Тимчасом хмарний воевода посилає замаскованих убійників до Марії і вони топлять її у ставі. Вацлав, а опісля й Мечник вертають з тріумфом із походу, але замість веселої Марії застають мертве її тіло. Вацлав з розпуки погнався на коні мстити за неповинну смерть Марії, а бідного Мечника знаходять незабаром неживим на могилі доньки і дружини.

Герої сумного оповідання про долю Гертруди довго мусіли непокоїти фантазію поета, поки не заграла в них його кров і вони не ожили в його поемі. Видно се по рефлексійнім способі різьблення їхніх фігур у поемі. Риси характеру дійсних героїв не перейшли на героїв Мальчевського. Найбільше ще подібний до Францішка Салезія Потоцького— воевода, якому поет кладе на обличчя маску Ляри то Гассана. Хоча Вацлава ми не можемо вважати твердим характером, він у поемі всеж таки обліплений поетом грубою позолотою. В дійсності Щенсни Потоцький не був байронівським, лицарським Вацлавом, противно, се була людина слабої волі, без характеру, підла, яка перед скаргою Коморовського боронила себе „skrepowaniem zniewolonej młodości“. Зовсім неподібний і Мечник до Якова Коморовського. В поемі являється Мечник типом лицарської шляхти з другої половини XVII віку. В дійсності Яків Коморовський, як писав про него Корнель Уейський, був „чоловік безхарактерний, з виголеним обличчям, у гарбейтлю та оксамитнім фраку, і від убійників своєї дитини взяв гроші“. Чи Гертруда подібна до Марії— не знаємо. Портрет Марії з'ідеалізований, окрашений квітками мрій поета і сповитий серпанком його меланхолії. Хто знає, чи не Рафаелівська св. Цецилія, якою захоплювався поет, була йому моделем, коли він малював обличчя Марії³⁾.

1) Пор. Й. Ігн. Крашевського „Starościna Bełzka. Warszawa. 1858 I-II.

2) Bibl. Warsz. 1891, I.

3) Пор. 2 примітку поета до „Марії“ або відповідні рядки з поеми: I wznosząc w górę oczu, z tym tkiwym wyrazem,—w którego jednym rzucie wszystkie czucia razem

Крім головних постатей маємо в поемі ще три епізодичні: „молоде пахоля“, старий слуга і козак.

„Молоде пахоля“—се твір символістичної поезії. Критики чимало завдали собі труду, щоби пояснити ту таємничу постать. Маврикій Мохнацький прирівняв пахоля до світла св. Ельма, яке звичайно попережає розрив зливної, градової хмари¹⁾. Йосип Третяк бачив у ньому інкарнацію байронізму, який з чужих сторін „примандрував і охопив, як Вацлава, польську поезію“²⁾. Микола Мазановський уважає пахоля за змодифікований твір народньої фантазії а саме за персоніфікацію доброї або лихого долі³⁾. М. Здзеховський думає, що пахоля є зображенням „смутку, який охоплює душу і веде її до Бога шляхом, засіяним терпіннями“⁴⁾. Йосиф Уейський повчає, що пахоля має „характер апаритії з иншого „плану буття“ найпевніше під впливом лектури про подібні з'яви в стані магнетичного сну“⁵⁾.

А й поет оставив нам ключ для зрозуміння загадкового пахоляти у питанню:

Lecz któż był ten człek maly z okiem zapłakanem?
Czy Duchem jego losu? Aniolem? Szatanem? (1422—1423).

Поет на се питання, що правда, відповідає „nie wiem“ і инакше, як поет, не міг відповісти, але безперечно на дні того питання поклав він відповідь: загадкове пахоля—се дух людської долі. Така розв'язка загадки, на нашу думку, єдина—вона і в дусі поета і в дусі народньої фантазії. А на манівці вело критиків загадкове пахоля лише тому, що воно має поетове обличчя і говорить його мовою, особливо, коли по'являється перед утопленням Марії та віщує нещастя:

... — ja wszystkim obcy wśród mojej ojczyzny—
I śmierć mi zostawiła czarne w piersiach blizny—
I świata jadłem gorzkie, zatrute kołacze—
To mnie ciężko na sercu, i ja sobie płacę.
A kiedy się rozśmieję—to jak za pokutę;
A kiedy będę śpiewał—to na smutną nutę;
Bo w mojej zwiedłej twarzy zamieszkała bladeść,
Bo w mej zdziczałej duszy wypleniono radość,
Bo wpływ mego anioła grób w blasku zobaczy (665—673).

В тім, що „мале пахоля“—дух людської долі, упевняє нас і та обставина, що воно після утоплення Марії „піднявши на пальцях свою малу постать, щоби Вацлавові могти дістатись до вуха“, нашіптує йому в ухо щось таке страшне, що

Aż w nim powstała wreszcie ta Chciwość szalona
Krwi—krzyku—dzwonów—płomień popsutego łona,
Co domowej niezgody rozpala pochodnię,
I w własnym swoim gnieździe—zbrodnią karze zbrodnię! (1340—1343).

а опісля, коли Вацлав, заворожений словами свого „малого приятеля чи нового ворога“, сідає на коня, воно сідає за ним, охоплює його і—веде на новий шлях, на якому стріне його якась лиха чи добра доля.

(235—236)... doznała—jak lubo... tęsknić szlachetnej duszy do swojego źródła! Jak miło, by nie wadzić w światowym zamęcie, zniknąć—na zawsze zniknąć pod śmierci objęciem! (239, 242—244). Навіть арфу дав поет своїй Марії (Skoro mi szczęśliw wrócisz, mą harfę nastroje... 583). Цитати беру з видання „Марії“ Йосифа Уейського (№ 46. Biblioteka Narodowa, Serja I. Kraków) Подані цифри—числа рядків поеми.

¹⁾ О літературі польській в віку dziewiętnastym (Bibl. Narod. Nr 56. Ser. I, str. 101). ²⁾ О байронізмі в поезії польській. ³⁾ Op. cit., 73. ⁴⁾ Bibl. Warsz. 1895, II, 83. ⁵⁾ Op. cit., 299.

Що поет створив „мале, похोля“ в душі народної фантазії, переко-
нує нас хочби приклад, взят^{ий} з української демонології¹⁾: „Иду раз ра-
ненько—розкажує селянин—до Сісчихи. Дивлю сі, *a перед хатов* така
дитина маленька“²⁾, в сорочині, простоволоса. Пішов я до хати та по-
рахував діти. Всі були.—А чия то там, Сісчихо, на дворі дітина?—А вуна
на то ніц. Прибігаю до мої небіжки мамі тай кажу: у Сісчихи бідум ви-
дів. Але мама не вірила. А потому люде всі сі переконали, що у Сісчихи
була біда“.

Подібну креацію, яка віщує горе і з'ображує сліпу та безглузду не-
минучість, стрічаємо в драмі Ібсена „Малий Ейольф“ у постаті шурогуб-
ниці, панни Варб.

Старий слуга Мечника—се непомітна фігура в поемі; її можна сха-
рактеризувати двома словами: *sancta simplicitas*.

Козак Мальчевського—не запорозький і не гетьманський, лише *на-
дворний*. Багаті пани на правобережній Україні завели були ще в XVII
віці надворні міліції під назвами драгунів, паюків, гайдуків і т. и. Зраз-
ком для сих міліцій стали небавом надворні козаки, які з початком XVIII
віку витерли всі інші назви. Вони були для блиску панів та бучности їх
дворів. Часто вони були потрібні панам, щоби заїздити один на одного,
виконати судову ухвалу або спротивитися їй, держати лад серед селян,
бути почесною сторожею панам, витати їхніх гостей стрільбою, а в XVIII
віці й боронити панських маєтків від гайдамацьких ватаг. Надворні ко-
заки набиралися з селян-кріпаків і за весь час їх служби їхні родини не
відбували панщини і не платили податків та чиншу³⁾. Представником на-
дворних козаків являється саме—козак Мальчевського. Поет малює свого
козака на тлі української природи та на тлі шляхетського твору. В степу
він король⁴⁾, якому все піддається і творить з ним одну душу⁵⁾. На
шляхетським дворі він, що правда, сміливий, моторний поміж панськими
слугами володарь, але всеж таки він там лише—кріпак, який хоча одиди-
чив по батьках свободу⁶⁾, тепер розгадує думку свого пана⁷⁾. Душа в
козака Мальчевського легка та безжурна,—він полює⁸⁾, на коні гарцює⁹⁾
і дівчатам голову завертає¹⁰⁾. А що до панів, то козак Мальчевського
зроду панам вірний¹¹⁾.

1) Етн. збір. т. XV. Львів, 1904, ст. 23—24.

2) Stało młode pachole pod płotem zostało (675).

3) Володимир Антонович. Розвідка про гайдамачину. (Руська істор. бібліотека, том XIX, у Львові, 1897, ст. 55). 4) ... król pustyni ...

5) A step—koń—kozak—ciemność—jedna dzika dusza (48).

6) Wchodzi w duży dziedziniec, wśa poprawiwszy.
Na ogorzałej twarzy ostrych chwil wspomnienie;
Prosty jego był ukłon, krótkie pozdrowienie;
Jednak różnym się zdaje od służalców grona,
Poddany—lecz swobodę z ojca powziął łona.
I gdy dumnie pojrzawszy do pana iść żąda,
Wśród wiodącej go zgrai *jak władca* wygląda;
Zwinne jego obroty, kroki jego letsze,
Bo swoje członki wędził na stepowym wietrze,
A barania mu czapka, za każdém ruszeniem,
Miga gdyby chorągiew, czerwonym płomieniem—(336—376).

7) A śmiały, wierny kozak myśl pana zgaduje (40).

8) Czy zaczął zająca, co na stepie skacze (2).

9) Czy rozigrawszy myśli, chcesz użyć swobody, i z wiatrem ukraińskim puscieć się w zawody? (3—4).

10) Lub może do swój luběj, co czeka wśród niwy, nucąc żałosną dumkę lecisz niecierpliw? (5—6).

11) Alboż wam nie świadoma krasnych czapek sława, co z rodu panom wierna? (387—388).

Очевидно, Мальчевський, малюючи ідеал надвального козака, зумисне забув, що надвальної козаки походженням та світоглядом зовсім належали до селян-кріпаків і не раз приставали до гайдамацьких ватаг¹⁾.

Надвальных козаків бачимо у Мальчевського також у поході Вацлава та Мечника на татар, але там вони знаходяться на сірім кінці і зовсім не виступають як окремий етнічний елемент:

Hasa szlachecka młodzież na wroga Tatarą—
Sunie się towarzystwo i w szeregach wiara,
Pancerni i usarzy—za niemi kozaki. (619—621).

Мечник, промовляючи до війська каже:

Wpaść obces i pokazać, że to Polak rabie:
Wtedy dopiero każdy niech mi ryb nałowi,
Panowie szlachta! miejscy! bracia szeregowi!—(840—842).

Чималою загадкою для критиків у поемі „Марія“—се хор масок. Над розгадкою тої загадки потрудилися Прухніцький, Піні та Шомек²⁾. Тепер пісню масок толкується тим способом, що кожна строфа по черзі малює співчуття до трагедії Марії, Мечника, Воєводи і Вацлава. Темним осталося лише питання: чому саме убійники Марії співають сю пісню?

Слова Мечника:

I gdyby kraju napaść, z Hetmanem umowy,
Nie rzuciły mnie wówczas Szwedowi na głowy—(341—342)

можна толкувати лише таким способом: під словами „kraju napaść“ розуміється польська шляхта, яка стративши всяке почуття патріотизму, в 1655 р. підбунтована Криштофом Опалінським і Янушом Радзівіллом проти Яна Казимира, не хотіла битися зі шведським королем Карлом Густавом і перейшла під його протекторат; під словами „z Hetmanem umowy“ розуміється конфедерація в Тишівцях у Любельським (29 грудня 1655 р.), зав'язана гетьманами Потоцьким і Лянцкоронським, які накликували польські війська до повороту під стяги Яна Казимира; а під словами „rzuciły mnie wówczas Szwedowi na głowy“ розуміється участь Мечника у боротьбі з Карлом Густавом, закінченій миром в Оліві під Гданськом у 1660 році.

Коли далі візьмемо під розвагу, що багато татарських нападів на Україну було за часів короля Михайла Вишневецького (1669—1673), якого вибором і союзом Польщі з Австрією Татари та Турки були подратовані, мусимо допустити, що Мечник і Вацлав ходили на Татар за часів короля Михайла Вишневецького.

Правда, Поляки билися зі Шведами також за Августа II, але під той час не могло бути мови про татарські напади, яких не було вже після карловицького миру у 1699 році.

Знаємо вкінці, що Шенсн Потоцький повинчався з Гертрудою Коморовською 26 грудня 1770 р., мабуть в уніяцькій церкві в Нестаницях, та, що спір Коморовських з Потоцькими закінчився неперемінно в 1777 році. З того всього виходить: Мальчевський пересунув акцію своєї поеми „Марія“ з кінця XVIII на другу половину XVII віку.

Одно ще на сьому місці мусимо підкреслити: коли акція поеми

1) В. Антонович, *op. cit.*, ст. 56 і дальші.

2) Львівський місячник „Muzeum“, 1902—1903 рр.

„Марія“ припадає на другу половину XVII віку, в такому разі не удержані в історичнім стилі елегійні рефлексії поета:

Bo na obszernych polach rozległe milczenie;
Ani wesołej czelachty, ni rycerstwa głośny,

Tylko z mogił westchnienia, i tych jęk z pod trawy,
Co śpią na zwiedłych wieńcach swojej starej sławy.
Dzika muzyka—dziksze jeszcze do niej słowa,
Ktore *Duch dawnéj Polski* potomności chowa—

бо такі рефлексії в поемі моглиби бути тільки після другого розбору Польщі (1792).

Земля, на якій розгортається акція в поемі „Марія“ инша, як у дійсності. В дійсності була нею белзька земля з балтійським Бугом (Кристинопіль, Сушно, Нестаниці, Новосілки), а в поемі „Марія“ єсть нею—український степ з чорноморським Богом.

Досі ніхто з критиків не означив близше місце, на якому розігралася трагедія „Марії“. А всеж таки слова Мальчевського: *Ciemny Boh* po granitach srebrne szarfy snuje (39) та краєвид, змальований ним у поемі, показують нам стежку, куди саме шукати сего місця. Отже треба шукати його передовсім над Богом і то від місця, від якого русло Бога стає гранітовим, себто від Межибожа. Колиж надто простежимо складові частини краєвиду в поемі „Марія“ й побачимо в перспективі на тім краєвиді: безкраї простори, на яких око „ні руху не зустрине, ні спочинку не знайде“¹⁾; низ, який здається вже кінчити а тимчасом загинається в нову площину²⁾; зарощені безодні та яруги³⁾; зілля, бур'яни, будяки та високі степові трави, які грають різнорідними красками⁴⁾; десь-не-десь байрак⁵⁾, воду⁶⁾, млин⁷⁾, колосисті лани⁸⁾, або могили, у яких лежать „кості, які не знати до кого належать“ та ржавіє стародавня зброя⁹⁾; в ряди-годи чорноморця із скрипучою мажою, навантаженою сіллю¹⁰⁾, а опісля порівняємо краєвид Мальчевського з описами краєвидів у „Фізичній географії України“ Степана Рудницького¹¹⁾,—тоді мусимо прийти до пересвід-

1) Włóczy się wzrok w przestrzeni, lecz gdzie tylko zajdzie, ni ruchu nie napotka, ni spocząć nie znajdzie (167—168).

2) ... niezmierzone niwy—tam gdzie już równina zda się kończyć, i znów się w płaszczyznę zagina (961—962).

3) Znikli w zarosłą przepaść—aż krążąc parowy (159).

4) Rozfarbionéj żywności rozciąga się morze (861). Łamią się rosłe trawy, krząchwasty, a zioła składają pod kopyta balsamiczne czoła (864—865)... kryjąc się w bodjaków rozkwitłych ogromie (880).

5) Był wzgórek z brzegu lasu, zielenił swe czoło (1121).

6) Słońce... żółtém drgając światłem po ziemi i wodzie (787, 789).

7) Szumi młyn na odnodze (41).

8) ... wiatr szumi smutnie, uginając kłosa (24).

9) ... z mogił westchnienia (25). Myśl przeszłości... zanurzy się w ziemię: tam znajdzie zbroje dawne, co zarżnięte leżą, i koście, co niewiedzieć do kogo należą (173, 177—178).

10) Umykaj Czarnomorcu z swą mażą skrzypiącą—bo ci synowie stepu twoją sól roztrąca (13—14).

11) Основи землезнання України. 1 кн., Львів, 1924, на ст. 84—85: Чорноморський низ... Ціла ся легко похилена степова рівня не показує поза багатьома розсипаними по ній могилами ніякої ріжнومانтності горизонту. Тільки річні долини, балки, провалля, зеленіючі залубини часових, степових озерець і сірозелені солончаки позволяють спочити поглядів, змученому безкрайм овидом океану степів... Долина Бога задержує ярвий характер аж до Вознесенська—далі й вона розширяється... Подібний характер має теж долина Ігулу. Ці річні долини з їх блискучими водами й зеленими смугами лісів,

чення, що тим місцем, за яким ми шукали і на яке Мальчевський переніс трагедію своєї Марії—є *чорноморський низ*.

Чому саме Мальчевський за канву для своєї поеми з життя польської шляхти взяв чорноморський низ? Тому: 1) що чорноморський низ із своїми безкраїми степами та могилами кольоритний і надавався до елегійних рефлексій поета; 2) що на барвистім тлі степів можна було з розмахом батаїліста дати малюнок бою поляків та козаків з татарами і рельєфно нарисовати постать Мечника, лицаря шляхтича; 3) тому, що лектура Боплана „Description d'Ukraine“ та Олександра Гваґніна „Sarmatiae Europaeae descriptio“ просто домагалася від поета такої канви¹⁾.

Деякі польські критики, як Йосиф Калленбах²⁾ і Йосиф Уейський³⁾ боронять чистоти польської мови автора „Марії“, перший навіть без застережень. Мы думаємо, що отсе питання давно вже рішив Северин Гошинський⁴⁾, пишучи, що мова Мальчевського—се „плід і доказ великого зусилля“. Тільки, коли поет не стає на котурни, його мова чиста і гарна. Особливого чару додає його поемі—мелодійність вірша та ліризм. Українських слів не багато в поемі „Марія“, лише декілька, як: маза (13), jaг (31), bodjak (43, 880), krasny (387), droszcz (1190).

Поема „Марія“ оповита густою імлою песимізму. З думок поета, розсипаних у поемі, можна скласти його світогляд. Життя і терпіння в поета—се одно. Щастя—омана. Хто почуває себе щасливим, подібний до божевільного⁵⁾. Все на світі—суєта; смерть усе змете і черв'як візьметься й найбуйнішого квіту⁶⁾. Що добре, благородне, треває хвилину⁷⁾. Приязнь—злюбна⁸⁾. Облуда вкривається гарним серпанком чесноти⁹⁾. Єдина насолода в життю—се радість велика вірних сердець¹⁰⁾.

Мальчевський, як бачимо, споріднений духом з Леопарді. Вони думали незалежно один від одного, але брали основи до своєї філософії з одної криниці,—з життя.

Тінь від песимізму Мальчевського впала густою смугою й на Україну, на якій небо для него було хмарним, а угоди терпкими¹¹⁾. Він глядить на Україну, каже Михайло Грабовський, „як на *найбільше сумну* провінцію своєї отчизни“¹²⁾. Через те його меланхолія блукає по українських степах і жалібно декламує: „І пусто—сумно—тужно в буйній Україні“¹³⁾

шуварників, підмоклих *лук*, уявляють собою дуже гарний вид з осібна пізнім літом і під осінь, коли степ довкола пожовк і почорнів від соняшної опіки.

1) З приміток поета до „Марії“ 8 і 10 ми знаємо, що йому були відомі згадані твори у польських перекладах. Охоту для змалювання українського степу могла дати Мальчевському й поема Байрона „Мазепа“.

2) Encyklopedia polska. Wyd. Akad. umiej. Kraków, 1918, т. XXI, ст. 379.

3) Op., cit., 320 і далші.

4) Działa zbiorowe. Wydał Zygmunt Wasilewski. Lwów, 1910, ст. 310.

5) Jest trosków—kolców—bolów—nie mało w tém życiu; i więcej, niż na jawie, plynie łez w ukryciu: a kto się hucznyim śmiechem wśród jęków odzywa, jak szalony w szpitalu—szczęsnym sie nazywa (926—930)... w życiu choć ta jedność—że rozkosz z cierpieniem (1128). W tym... dzięki świecie wiatr pociechę wodzi (459).

6) Ah! na tym świecie, Śmierć wszystko zmiecie, robak się łęgnie i w bujnym kwiecie (733—734).

7) ... na co dobroć się tu przyda? Gdzie co czułe, szlachetne, tylko chwilę świeci (1377—1378).

8) ... w świecie i Przyjaźń złośliwa (485).

9) w śliczny welon Cnoty stroi się Obluda (1383).

10) ... tylko jedna słodycz:—w wzajemnym zachwycie serc wiernych, niezgadnionych zanurzyć swe życie (1384—1385).

11) Chmurne na polu niebo, i cierpkie jagody (644).

12) Sto lat myśli polskiej. Tom VII, ст. 264.

13) Останній рядок поеми.

З духа поеми „Марія“ можна здогадуватися, що Мальчевський був дійстом. Релігійних практик та обрядів він не признавав¹⁾.

Подібно, як Шопенгауер²⁾, Достоевський³⁾ і Ібсен⁴⁾ він вірив, що все, що діється, є неминуче⁵⁾ і подібно, як Каміль Фламаріон⁶⁾ вірив, що прийдешні події можна передбачити⁷⁾.

Йосиф Третяк писав, що в „Марії“ й сліду немає політичної чи суспільної тенденції⁸⁾. На нашу думку не вся правда в тих словах. Хоча Мальчевський був песимістично настроений до світу, з тексту „Марії“ ми бачимо, що він не був байдужий до пекучих політичних та соціальних питань Польщі, навпаки, що його душу ворушили ті питання і він навіть у своїй душі леліав ідеал польського шляхтича-лицаря і думав що польський шляхтич-лицар повинен верховодити у Польщі. Тому-то жалує він у своїй поемі, що на розлогих полях українських немає веселої шляхти та не чути її голосів і одночасно потішає своє серце, що могили лицарів, які „сплять на зів'ялих вінках своєї старої слави“, зберігають „Духа давньої Польщі для потомків“, і що ті потомки, очевидно, виростуть на лицарів і звоюють Україну для Польщі та знову заведуть на ній польсько-шляхетський лад.

Подібно, як польська шляхта замикала очі на визвольні змагання українського народу і його повстання проти гніту польських панів, так само не бачив того всього і Мальчевський і хотів, щоби українська „пизата дитина з під солом'яної стріхи“ вже змалку захоплювалася польським лицарством, ставши парубком самохіть записувалася у польську корогву „шереговим“ і клала свою голову за славу Речи Посполитої⁹⁾.

На думку поета й життя-буття міщанства повинно залежати від польських шляхтичів-лицарів, яким воно повинно все віддати в потребі, „притиснути з вдячним серцем“, до сталевих грудей свій вовняний „кафтан“ і „цілувати їхні рани“¹⁰⁾.

Таким способом ми пересвідчилися, що задушевними бажаннями автора „Марії“ було бачити Україну польсько-шляхетською і дати панування польському шляхтичеві-лицареві над іншими суспільними класами у великій Польщі „від моря до моря“.

1) Matrony, *księża*, oszusty—(sc. szukają na zapustach)—swobody (691—692) або mruząc—kadząc—śpiewając—służba śmierci przyjdzie, a kto im raz się dostanie, zawrze już u nich zostanie (1321—1323).

2) 6) Каміль Фламаріон. Теперешне-майбутнє і парадокс часу. (Літ.-Наук. Вістник, 1924 р., Кн. VII—IX).

3) По моему—каже Іван Карамзев—по жалкому, земному евклидовскому уму моему, я знаю лишь то, что страдание есть; что виновныхъ нѣтъ, что все одно изъ другого выходитъ прямо и просто, что все течетъ и уравнивается...

4) Коли малий Ейольф після відходу Щурогубниці втопився, Альмерс каже: „Все те сталося без ніякої причини, без ніякого змислу... А всеж-таки сего було треба для піддержання світового порядку“.

5) Niezmiennosc Wyroku! (1349).

7) Гл. I ч., XVII, 558 і д., II ч., VI (A jednak głos straszliwy (choć spojzenie dumne) brzmi w całym jego ciele—zdobędziesz ty trumnę!); II ч. X, 1037—1056. Примітка 9 до II ч., VI, 912 (Czy struny nateżone tkliwych władz wysnućiem, tknięte ręką Nieszczęścia, zabrzmiały przeczuciem?).

8) Bogdan Zaleski. Część II. Kraków, 1914, str. 433.

9) Patrzaj pizate dziecko z pod słomianej strzechy, niech ci widok żołnierzy zaszczepia uśmiechy, to może dziki owoc zerwie potym wojna (623—625).

10) O! ty, co twój byt zawisł od współbraci męstwa... jeśli byś wszystko za nich nie oddał w pt. trzebie: opatrz się dobrze wewnątrz to zleknieś się siebie Chodz—do stalowych piersi twój kaftan welniany przyciśnij z wdzięcznym sercem—i całuj ich rany (1107, 1117—1120).

На останку ми ще порішимо спірне питання: чи Мальчевський належить до польсько-української школи? 1) На нашу думку Мальчевський має повне право належати до неї, бо він: 1) сотворив у поезії культ українських могил; 2) зображував українську природу; 3) вплив у польську поезію українські слова; 4) з'ідеалізував козацтво, хоча не запорозьке і не гетьманське, лише надворне; 5) нарисував надворного козака, хоча тип такого козака жив лише в патріотичній уяві польського поета і 6) тужив за Україною, хоча тугою че Українця, лиш польського шляхтича.

309272
